

Ethical Implications of Intellectual Property Rights and Iran's Membership in the World Trade Organization

Bahram Nooshdokht Fars*

PhD in Private Law, Islamic Azad University, Tehran
bahram.noshdokhtfars@gmail.com

Tayeb Afsharnia

Assistant Professor, Department of Law, Islamic Azad University, West Tehran Branch, Tehran
Afsharnia59@gmail.com

Afshin Jafari

Assistant Professor, Payame Noor University, Tehran
jafariafshin@yahoo.com

Abstract

One of the global institutions that plays an important role in trade rules and regulations in different countries of the world is the World Trade Organization. The organization also considers rights arising from material and intellectual property, and most domestic laws in this area affect the domestic laws of different countries. Acceptance of these rules by different countries can have positive or negative consequences, and each of these effects leads to the adoption of pros and cons in this field. In this regard, the present study examines the ethical implications of respecting and accepting Iran's intellectual property rights and membership in the World Trade Organization. Therefore, the research question is: What are the moral implications of Iran's acceptance of intellectual property rights and its membership in the World Trade Organization? In this research, using descriptive-analytical method, the answers to the following questions are determined: What are the meanings and components of intellectual property rights? What is the history of intellectual property rights and what are their effects in different countries and international organizations? And finally, what are the moral implications of accepting and respecting intellectual property rights? The results of the research show that the observance of intellectual property rights from moral aspects helps to protect real and legal trademarks, accept healthy competition among citizens, scientific and economic development of society and also respect the rights of citizens.

Keywords: ethical works, intellectual property, World Trade Organization, Iranian law

Received: 10/April/2021

Accepted: 29/August/2021

ISSN: 2783-3631

* Corresponding Author: bahram.noshdokhtfars@gmail.com

آثار اخلاقی حقوق مالکیت فکری و عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت

دکترای حقوق خصوصی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران
bahram.noshdokhtfars@gmail.com

بهرام نوشدخت فارس*

استادیار گروه حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب
Afsharnia59@gmail.com

طیب افشارنیا

استادیار دانشگاه پیام نور، تهران
jafariafshin@yahoo.com

افشین جعفری

چکیده

یکی از نهادهای جهانی که نقش مهمی در قواعد و قوانین تجاری در کشورهای مختلف جهان دارد، سازمان جهانی تجارت است. سازمان مزبور حقوق ناشی از مالکیت مادی و فکری را نیز مورد توجه قرار می‌دهد و اغلب قوانین داخلی در این زمینه، بر قوانین داخلی کشورهای مختلف اثرگذار است. پذیرش این قواعد از سوی کشورهای مختلف می‌تواند پیامدهای مثبت و یا منفی داشته باشد که هر کدام از آثار مذکور، باعث اتخاذ رویکردهای موافق و مخالف در این زمینه می‌شود. در همین راستا، پژوهش حاضر، آثار اخلاقی ناشی از رعایت و پذیرش حقوق مالکیت فکری و عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت را مورد بررسی قرار می‌دهد. بنابراین سؤال پژوهش این است؛ آثار اخلاقی پذیرش حقوق مالکیت فکری از سوی ایران و عضویت آن در سازمان جهانی تجارت کدام است؟ در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی مشخص می‌شود که معانی و مؤلفه‌های حقوق مالکیت فکری کدام هستند؟ تاریخچه‌ی حقوق مالکیت فکری و آثار آن در کشورها و سازمان‌های مختلف جهانی به چه صورت است؟ و در نهایت این که آثار اخلاقی ناشی از پذیرش و رعایت حقوق مالکیت فکری شامل چه مواردی است؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهند که رعایت حقوق مالکیت فکری از جنبه‌های اخلاقی باعث حمایت از علائم تجاری حقیقی و حقوقی، پذیرش رقابت سالم میان شهروندان، توسعه‌ی علمی و اقتصادی جامعه و همچنین رعایت حقوق شهروندان می‌شود.

کلیدواژه‌ها: آثار اخلاقی، حقوق ایران، سازمان جهانی تجارت، مالکیت فکری.

مقدمه

در اکثر مراودات تجاری بین‌المللی، اصول، مقررات و مفاد «توافق‌نامه‌های WTO» اعمال می‌شود که به نظر می‌رسد این مقررات در حکم قانون اساسی تجاری دنیا مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، می‌توان بیان داشت که اصول و مقررات مورد توافق در GATT^۱ یکی از سه رکن موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت است. این موضوع به همراه توجه اکثراً توافق‌نامه‌ها و موافقت‌نامه‌ها به مالکیت فکری حکایت از اهمیت فوق‌العاده آن در عرصه جهانی، تجاری و اقتصادی دارد.

اخیراً نیز حقوق مالکیت فکری در حوزه‌های مختلف و در بستر حقوقی دچار تحول کامل‌تری شده است. زیرا حلقه‌ی مکمل چرخه نوآوری محسوب می‌شود. در همین راستا هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی آثار اخلاقی ناشی از پذیرش قواعد مربوط به مالکیت معنوی و در کل پذیرش ایران در سازمان جهانی تجارت است که از سال ۲۰۰۵م. به عنوان عضو ناظر این سازمان پذیرفته شده است، اما تاکنون به عضویت این سازمان معتبر جهانی در نیامده است. بنابراین پژوهش حاضر از یک جهت دارای جنبه‌های آینده پژوهی است که می‌تواند آثار اخلاقی ناشی از عضویت ایران در یکی از سازمان‌های مهم جهانی و از جمله پذیرش قواعد مالکیت معنوی را به ما نشان دهد. بر این اساس، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است: آثار اخلاقی ناشی از پذیرش و رعایت حقوق مالکیت معنوی در صورت عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت شامل چه مواردی است؟ و در چه صورتی می‌توان از مزایای آن بهره برد.

۱- مفاهیم

۱-۱- حقوق مالکیت فکری

یکی از آثار حقوقی ناشی از اختراعات و ابداعات فکری در زمینه‌های هنری، صنعتی، و ادبی ایجاد حقوقی تحت عنوان مالکیت فکری است. دلیل اصلی شناسایی حقوق مالکیت فکری، پشتیبانی و حمایت حقوقی از این حقوق بوده که موجب تشویق و ترغیب صاحب این آثار گردیده و به توسعه و رونق اقتصادی کشورها در دراز مدت کمک می‌نماید (احمدیان، ۱۳۹۹: ۷۲۷).

۱-۲- سازمان جهانی تجارت (WTO)

این سازمان از نوع بین‌المللی بوده که توافقات موجود در آن می‌تواند تجارت و اقتصاد جهانی را تحت تأثیر قرار داده و حتی اختلاف بین اعضای را حل و فصل کند و به همین دلیل آثار زیادی در سطح جامعه‌ی بین‌المللی داشته و به نوعی به عنوان قانون اساسی تجاری دنیا تبدیل شده است (صادقی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴۹).

از جمله اهداف این سازمان، برنامه‌ریزی در زمینه تجارت بوده و لذا برای رسیدن به این هدف، لازم است که منافع مشترک تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان را مدنظر قرار دهند. بنابراین می‌توان گفت که این سازمان تلاش دارد تا

مسائل و چالش‌های تجاری موجود را به حداقل برساند. در جدول زیر اصول بنیادین و اهداف تشکیل این سازمان به طور مختصر بیان شده است:

عنوان اصل	توضیحات
اصل عدم تبعیض	ماده‌ی ۱ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت ۱۹۹۴ و ماده‌ی ۲ موافقت‌نامه عمومی راجع به تجارت خدمات، هر دو به صراحت رفتارهای تبعیض‌آمیز را منع کرده‌اند. طبق ماده‌ی ۳ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت رفتار تبعیض‌آمیز نسبت به کالاهای وارداتی در مقابل کالاهای داخلی ممنوع است. طبق این ماده کشورهای عضو از اتخاذ آن دسته از سیاست‌های داخلی که به اعطای امتیازات و مساعدت‌ها نسبت به کالاهای مشابه وارداتی منجر شود منع شده‌اند. مثلاً نمی‌توانند بر تولیدات داخلی مشابه کالاهای وارداتی مالیات کمتری وضع نمایند.
اصل آزادسازی تجارت	طبق ماده‌ی ۱۱ هیچ یک از اعضاء حق ندارند جز تعرفه‌های گمرکی و مالیات‌ها، محدودیت‌های دیگری را در واردات و یا صادرات کالاها به وجود آورند. این محدودیت‌ها شامل کلیه محدودیت‌ها از قبیل سهمیه‌بندی واردات و صادرات و الزام به اخذ مجوز و سیاست‌های نرخ ارز و غیره می‌گردد. اصل آزادسازی تجاری از طریق رفع تدریجی موانع غیرتعرفه‌ای و تبدیل آن به تعرفه‌ها، تثبیت سقف تعرفه‌ها و تعهد به کاهش تدریجی سطح تعرفه‌ها صورت می‌گیرد.
اصل کاهش تعرفه‌های گمرکی	هر کشوری که عضو سازمان جهانی تجارت می‌شود علاوه بر الحاق به موافقت‌نامه‌های چندجانبه سازمان وارد مذاکرات دو یا چندجانبه با دیگر اعضا می‌گردد و تعرفه‌های خود را کاهش می‌دهد. حداکثر میزان تعرفه در جدول تعرفه‌های کشور وارد می‌شود و حق ندارد بیش از آن تعرفه‌ای اخذ نماید. کشورها متعهد می‌گردند به تدریج تعرفه‌ها را کاهش دهند.
اصل شفافیت بخشیدن به مقررات تجاری	طبق ماده‌ی ۱۰ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت؛ کلیه قوانین و مقررات و تصمیمات قضایی و دستورالعمل‌های اداری که به وسیله هر یک از کشورها برقرار شده است و به نحوی در فروش، توزیع و حمل‌ونقل و بیمه و انبارداری و مونتاژ کالاها تأثیر داشته باشد باید شفاف شود.
اصل تجارت عادلانه و منصفانه	این اصل برای ایجاد زمینه‌ای برای رقابت کارا با حذف موانع مختل‌کننده تجارت همچون یارانه‌های غیرمجاز، فروش زیر قیمت کالا و موارد آسیب‌زننده به تولید و تجارت کشورها است. ارائه راه‌حل‌ها در مقابل تجارت غیر عادلانه نیز از طریق ابزارهای دفاعی، هم‌چون وضع عوارض جبرانی یا اقدام ضد قیمت‌شکنی (ضد دامپینگ) یا اعمال حفاظت‌ها صورت می‌گیرد.
اصل اعمال برخی استثنائات	در تعهدات قبول شده برای حفظ نظم عمومی، اخلاق و بهداشت انسان و حیوان و غیره برخی استثنائات پذیرفته می‌شود.

۱-۳- اخلاق

اخلاق جمع "حُلق" است و بیش از همه به خصوصیات و ویژگی‌های روحی و نفسانی انسان اشاره می‌کند (غزالی، ۱۳۸۱: ۱۴۴). از این جهت اخلاق امری درونی و در ارتباط با صفات و خصوصیات روانی و خلقی افراد است که بر

محیط تأثیر می‌گذارد و از آن تأثیر می‌پذیرد. به طوری که خَلق صورت ظاهری انسان و خُلُق، سیرت باطن انسان است. همچنین اخلاق عبارت است از مطالعه فضایل که جزو محسنات رفتار محسوب می‌شود (ارسطو، ۱۳۸۳: ۴۱). بنابراین علم اخلاق، علم کسب فضیلت‌ها به شمار می‌رود. اخلاق به عنوان بایدها و نبایدهای حاکم بر رفتارهای انسان در حوزه‌های مختلف، نقش مهمی در شکل‌گیری قواعد و قوانین حقوقی نیز دارد. اخلاق در نظام مالکیت فکری در دو سطح، اثرگذار است. در سطح فلسفی و فراحقوقی که به توجیه اخلاقی مجموعه نظام مالکیت فکری پرداخته و به پاسخ این پرسش می‌پردازد که منشأ مشروعیت هر یک از نهادهای مالکیت فکری چیست؟ (حکمت‌نیا و معلی، ۱۳۹۴: ۷)

۲- عملکرد سازمان‌های مرتبط با حقوق مالکیت فکری

از آنجائی که حقوق مالکیت فکری از جمله حقوقی است که با تجارت اشخاص در سطح داخلی و بین‌المللی مرتبط است لذا در این بخش به بررسی سازمان‌های مرتبط با این حقوق پرداخته می‌شود.

۲-۱- اقدامات سازمان جهانی تجارت در مورد مالکیت فکری

همان‌گونه که می‌دانید، پس از آن‌که مذاکرات دور اروگوئه انجام شد و سازمان جهانی تجارت تأسیس گردید یکی از اهداف مهم GATT حمایت از حقوق مالکیت فکری اعلام گردیده بود که نتیجه‌ی این تفکر، تدوین و تحقق موافقت‌نامه‌ای تحت عنوان جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (TRIPS) شد (رضایی، ۱۳۸۴: ۱۳۰).

۲-۲- عملکرد سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) در راستای موافقت‌نامه همکاری با سازمان

جهانی تجارت (WTO)

یکی از توافقات مهم در این زمینه، تعهد سازمان جهانی مالکیت فکری به ارائه‌ی خدمات و کمک‌های حقوقی و فنی به دول عضو به خصوص کشورهای در حال توسعه بوده است که این تعهد بر اساس ماده‌ی ۴ آن توافق‌نامه قابل استنباط است (Wipo, 2020). البته برای نیل به تعهدات و اهداف مذکور فعالیت‌هایی صورت گرفته که از جمله می‌توان به برگزاری نشست و ارائه‌ی آموزش متناسب برای سطوح سیاست‌گذاری ملی کشورها و تهیه متون و انجام تحقیقات مورد نیاز برای امر سیاست‌گذاری در زمینه‌ی مالکیت فکری، مشاوره در خصوص کفایت نظام حقوقی موجود برای اجرای TRIPS و دیگر معاهده‌های بین‌المللی مرتبط، مشاوره در جهت تدوین قوانین جدید و تهیه پیش‌نویس قوانین و لوایح ذکر کرد (ادیبی و حبیب‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۹۶).

۳- اسناد بین‌المللی مرتبط با حمایت از حقوق مالکیت فکری

کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی زیادی در راستای حمایت از حقوق مالکیت فکری وجود دارد که به برخی از آن‌ها در ادامه اشاره گردیده است:

۳-۱- کنوانسیون برن

«کنوانسیون برن»^۱ برای حمایت از آثار ادبی و هنری در سال ۱۸۸۶ در برن سوئیس ایجاد شد و هدف آن ارائه استانداردهای حمایت از آثار ادبی و هنری می‌باشد. در مورد آثار، حمایت باید شامل هر گونه محصول ادبی، علمی و هنری صرفاً شامل شکل یا نحوه ارائه آن باشد که بر این اساس در کنوانسیون برن این حقوق از حقوق انحصاری مؤلف هستند از جمله: حق ترجمه، اقتباس و تنظیم اثر، اجرای عمومی، قرائت عمومی، عرضه عمومی، پخش رادیو تلویزیونی، حق تکثیر و حق استفاده از اثر برای تولید یک اثر سمعی بصری و مدت حمایت از آثار بر اساس این کنوانسیون نیز به این ترتیب است که تا ۵۰ سال بعد از مرگ مؤلف اثر مورد حمایت قرار دارد و برای آثاری که پدیدآورنده آن مشخص نیست ۵۰ سال از در معرض دسترس عموم قرار گرفتن، می‌باشد. برای آثار عکاسی و هنرهای کاربردی این مدت ۲۵ است که ایران تا الان به این کنوانسیون ملحق نشده است (ادیبی و حبیب‌زاده، ۱۳۹۷: ۱۹۰).

در حقوق ایران همانند بسیاری از کشورهای جهان حقوق مالکیت فکری دارای ماهیت دوگانه مادی و معنوی است و ماده‌ی ۳ قانون حمایت از هنرمندان و تصنیف کنندگان، حقوق ایجادکنندگان را که شامل حق بهره‌برداری مادی و معنوی دانسته است و حقوقی را که از نظر پیش‌نویس لایحه‌ی حمایت از حقوق ادبی و هنری و کنوانسیون برن مورد حمایت قرار گرفته است از جمله این حقوق، حقوق مادی است که حق بهره‌برداری که منحصراً ناشی از تکثیر یا نمایش یا عرضه عمومی اثری که دارای منافع مالی هست حق مادی گفته می‌شود که در حقوق ایران ماده‌ی ۳ قانون حمایت از حقوق تألیف کنندگان سال ۱۳۴۸ حق مادی را بیان و انتقال این حقوق را از طرف ایجادکننده به رسمیت دانسته است (اکبریان، ۱۳۹۴: ۴). در پیش‌نویس با صراحت بیشتری حقوق مادی بیان شده است؛ از جمله تکثیر، ترجمه، تنظیم یا هر تغییر شکل اثر دیگری به عنوان حقوق مادی پدیدآورنده یا صاحب حقوق مالکیت ادبی و هنری آمده است که موادی که برای کنوانسیون برن آمده شامل مواد ۸ تا ۱۴ است که اشاره به این حقوق مادی دارد که از جمله می‌تواند حق انتشار و تکثیر باشد که به منظور بهره‌برداری مادی که در انحصار ایجادکننده است و کسی که تصمیم‌گیرنده پایانی است در انتشار و تکثیر اثر فقط خود او می‌باشد. در مورد تکثیر می‌توان گفت تهیه‌ی یک یا چند نسخه از کل یا بخشی از اثر یا ابزار رسانه صوتی از روش‌هایی همچون چاپ، فتوکپی و ذخیره‌سازی الکترونیک که عموماً به صورت دائمی و موقت می‌باشد، در ماده‌ی ۹ کنوانسیون برن به حق تکثیر پرداخته و مقرر می‌دارد: «پدیدآورندگان آثار ادبی و هنری از حق قانونی تکثیر آثار خود به هر شکل و نوع برخوردارند». به طور کلی کنوانسیون برن، تعریفی از حق تکثیر به عمل نیاورده و صرفاً تکثیر اثر را از حقوق پدیدآورنده دانسته است و در قسمت سوم بند ۹ هر نوع ضبط صوتی و تصویری اثر را تکثیر تلقی می‌کند (اکبریان، ۱۳۹۴: ۴). در این ارتباط گفته شده است که حق تکثیر شامل برنامه‌های رایانه‌ای نیز است هر چند که مستقیماً به آن اشاره نشده است. استثنایی که در این خصوص در کنوانسیون برن وجود دارد این است که به موجب قسمت نخست بند ۱۰ مکرر، تکثیر مندرجات جراید، وسایل ارتباط جمعی با عناوین منتشر شده روزنامه‌ها و فصلنامه‌ها درباره‌ی مسائل اقتصادی، سیاسی و یا مذهبی به جز مواردی که حق انتشار محفوظ باشد، مجاز دانسته شده و ذکر نام منبع ضروری است، همچنین در اجرای عمومی که منظور این است پدیدآورندگان محق‌اند از اجرای مستقیم اثر و انتقال آن به مردم بدون اجازه جلوگیری کنند، همچنین بر اساس بند ۱ ماده‌ی ۱۱ کنوانسیون برن، کسانی که باید حق انحصاری اجرای عمومی آثار موسیقایی خود باشند و همچنین مطابق

1. Bern Convention.

قسمت ۲ بند ۱ ماده ۱۴ کنوانسیون برن در خصوص آثار موسیقایی خود باشند (Vivant, 2003). همچنین مطابق قسمت ۲ بند ۱ ماده ۱۴ کنوانسیون برن که در مورد آثار سینمایی دارای حق انحصاری بوده و حق تکثیر یا صدور اجازه آن را که به صورت اجرا برای عموم تهیه می‌شوند، را دارند (میرحسینی، ۱۳۸۵: ۱۷۶) و اثر اشتقاقی هم که در قانون حمایت از هنرمندان سال ۱۳۴۸ به این حق اشاره نشده و فقط در ماده ۱ قانون ترجمه ۱۳۵۲ از حق ترجمه نام برده است (دوستدار، ۱۳۸۹: ۱۰۲). پس به طور کلی در حوزه حقوق ادبی و هنری اثر اشتقاقی اثری می‌باشد که در خلق آن اثر به طور عمده از عناصر یک اثر که قبلاً ایجاد شده و حق تکثیر هم دارد استفاده شود که بر اساس ماده ۱۲ کنوانسیون برن پدیدآورندگان آثار از حق انحصاری صدور اجازه اقتباس تنظیم یا سایر اشکال تغییر یا تبدیل اثر خود برخوردار هستند (Musouye, 1978).

۳-۲- کنوانسیون رم

«کنوانسیون رم»^۱ برای حمایت از اجراکنندگان و تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش رادیو تلویزیونی که در سال ۱۹۶۱ منعقد شد و هدف این کنوانسیون حمایت از آثار و برنامه‌های اجراکنندگان و تولیدکنندگان این آثار است و این کنوانسیون یک دوره ۲۰ ساله حمایت را برای افراد نسبت به ضبط، اجرا و پخش رادیو تلویزیونی ارائه می‌کند که صرفاً کشورهایی می‌توانند در این کنوانسیون به عضویت درآیند که قبلاً به عضویت کنوانسیون برن در آمده‌اند (بیگدلی، ۱۳۹۵: ۹۴). حتی این که ماده ۹ کنوانسیون رم نیز این حق را به کشورهای عضو داده تا حمایت را به اجراهای آثار هنری نکنند و حمایت خود را افزایش دهند و این پیش‌نویس قانون حمایت از مالکیت ادبی و هنری ایران که در دست بررسی و تصویب است سعی نموده تعریفی دقیق بر اساس «معاهدات واپیو» ارائه نماید و به صراحت اجراکنندگان را تعریف کرده است که با تعاریف کنوانسیون‌های بین‌المللی در زمینه حقوق مرتبط همچون کنوانسیون رم و معاهده اجراها و آثار صوتی واپیو، مطابقت دارد: طبق بند ۱۶ ماده ۱ این پیش‌نویس «اجراکنندگان عبارت‌اند از فردی که آواز یا سرود می‌خواند، می‌نوازد، هنرپیشگی، سخنرانی، دکلمه یا بازیگری می‌کند یا به هر ترتیب دیگری نمودهای فرهنگ عامه، عملیات سیرک بازی و خیمه‌شب‌بازی و سایر آثار ادبی و هنری را اجرا می‌کند، اعم از این که آثار یادشده در حوزه عمومی باشند یا نباشند. این تعریف شامل مجریان نقش‌های فرعی کم‌اهمیت نظیر سیاهی‌لشکر نمی‌شود» (محمدی، ۱۳۹۵: ۹).

(بند ۱۶ ماده ۱ لایحه) این تعریف نیز همچون کنوانسیون رم و بر اساس اجرای آثار ادبی و هنری بنا شده است. اما در عین حال با گسترش محدوده موضوعات اجرا، همچون معاهده‌ی اجراها و آثار صوتی واپیو، اجرای فولکلور یا «فرهنگ عامه» را نیز دربر گرفته است. همچنین کسانی که اثر ادبی و هنری را اجرا نمی‌کنند؛ مانند هنرمندان سیرک را هم شامل می‌شود، با توجه به تعریف اجراکننده مقصود از اجرا نیز مشخص می‌شود این فعالیت مجموعه واحدی از اصوات یا تصاویر یا هر دو آنها است که پس از ادغام با فعالیت اجراکننده به منصفه‌ی ظهور می‌رسد و موجب ایجاد حق برای اجراکنندگان می‌شود (Sterling, 1998: 512). همچنین اثر ادبی و هنری نیز به صراحت بند ۲ ماده ۱ یک لایحه به آفریده فکری اصیل در زمینه‌های علمی، ادبی و هنری اطلاق می‌شود (محمدی، ۱۳۹۵: ۹).

۴- آثار اخلاقی رعایت حقوق مالکیت فکری

حقوق مالکیت فکری دارای ویژگی‌های خاصی است که آن را از دیگر حقوق متمایز و جدا می‌سازد. اعطای حقوق انحصاری بهره‌برداری تجاری به صاحبان حقوق مالکیت فکری را می‌توان با توجه به ویژگی‌های اختصاصی و کارکردهای منحصر به فرد حقوق مذکور توجیه نمود که در واقع اگر با رویکرد اخلاقی مورد توجه قرار گیرند، می‌توانند آثار مثبت ناشی از عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت را در حوزه مالکیت فکری بهبود ببخشند. این اصول شامل موارد زیر است:

در وهله‌ی اول باید گفت «غیرقابل تخصیص بودن» از مهم‌ترین ویژگی‌های اخلاقی ناشی از گسترش حقوق مالکیت فکری است که در صورت عضویت در سازمان جهانی تجارت حاصل می‌شود. تضمین ما به ازای اقتصادی مناسب برای نتایج حاصله از سرمایه‌گذاری در تلاش‌های خلاقانه به سبب ویژگی دیگر دارائی‌های فکری پیچیده‌تر می‌شود. این ویژگی که از آن به غیرقابل تخصیص بودن^۱ تعبیر می‌شود، بدین معنی است که در صورت فقدان ترتیبات خاص قانونی، خالقان آثار ابتکاری و محصولات اختراعی به هیچ وجه نمی‌توانند از دخالت و بهره‌برداری اقتصادی سایر اشخاص که در خلق و ایجاد محصولات فکری هیچ‌گونه نقشی نداشته‌اند، جلوگیری نمایند (Parikh, et. al., 2021: 3). ضمن این که امروزه به ویژه آن دسته از دارائی‌های فکری که در قالب اطلاعات رقمی (دیجیتالی) و رایانه‌ای ارائه می‌شوند، به راحتی و با هزینه بسیار ناچیز توسط اشخاصی که هیچ‌گونه زحمت هزینه‌ای را برای تولید آن متحمل نشده‌اند، در تیراژهای بسیار وسیع‌تر از نسخه‌های اصلی آن قابل تکثیر، تولید و عرضه به بازار می‌باشد.

درواقع، مفهوم غیرقابل تخصیص بودن در همه انواع محصولات و دارائی‌های فکری به یک اندازه نبوده و به تکنولوژی به کار رفته برای تولید و نیز میزان کاری که برای تولید یا خلق اثر انجام شده وابسته است (Fink & Maskus, 2005: 154). علت غیرقابل تخصیص بودن مال فکری ناشی از ویژگی غیرقابل رقابتی بودن علم است، به این معنی که تصاحب، استفاده و بهره‌برداری از یک دانش، هیچ‌گاه نمی‌تواند ماهیتاً به یک شخص یا یک شرکت یا واحد اقتصادی اختصاص داشته باشد. به عبارت دیگر، اطلاعات و دانش یک کالای عمومی است که بدون ایجاد موانع قانونی و حقوقی، همه اشخاص می‌توانند به سهولت از آن بهره‌برداری نمایند (Parikh, et. al., 2021: 3).

علاوه بر این، «قابلیت اشتراک» به عنوان یکی دیگر از ویژگی‌های مهم مالکیت فکری به شمار می‌رود که می‌تواند آثار اخلاقی متعددی در پی داشته باشد. از جمله این که به مثابه‌ی نوعی «خدمات عمومی» محسوب می‌شوند که همگان می‌توانند از آن بهره ببرند. در همین راستا باید گفت اثر اخلاقی مندرج در این نوع از مالکیت بدین گونه است که رقابت برای آن باعث کاهش و یا کمبود آن نمی‌شود. بدین معنا، ویژگی اقتصادی تلاش‌های خلاقانه و ابتکاری که می‌توان آن را به قابلیت استفاده مشترک^۲ تعبیر نمود، به این معنی است که استفاده از دارائی‌های فکری باعث کاهش عرضه موجود آن برای مصارف بعدی نمی‌شود. در صورتی که دارائی‌های مادی از چنین ویژگی‌ها برخوردار نیستند.

1. Non-appropriability.

2. Jointness in consumption.

برای مثال یک سیب را در نظر بگیرید، اگر شخص «الف» آن سیب را بخورد، دیگر آن سیب در دسترس شخص «ب» نخواهد بود تا بتواند از آن استفاده نماید. در حالی که استفاده از یک طرح صنعتی توسط یک نفر باعث کاهش امکان استفاده از آن توسط اشخاص دیگر نمی‌شود. به عبارت دیگر، مصرف یک دارایی مادی مانند خوردن سیب، یک فرایند رقابتی است، بدین معنی که مصرف آن تنها توسط یک نفر امکان‌پذیر است و با مصرف وی شخص دیگر نخواهد توانست از آن استفاده کند. در حالی که استفاده و بهره‌برداری از محصولات فکر و نبوغ آدمی مانند بهره‌برداری از یک طرح صنعتی، چنین ویژگی را ندارد. از سوی دیگر، دارایی‌های فکری هم‌زمان می‌تواند توسط چندین نفر در یک‌زمان واحد مورد استفاده قرار گیرد. مثلاً استفاده از فرمول شیمیایی توسط یک شخص نمی‌تواند مانع استفاده شخص دیگری به طور هم‌زمان از همان فرمول شود. در حالی که از یک دارایی مادی مانند یک دست لباس هم‌زمان بیش از یک نفر نمی‌تواند استفاده کنند. به تعبیر دیگر استفاده یک شخص از یک دارایی مادی مانع استفاده دیگری به طور هم‌زمان از همان دارایی خواهد بود. در حالی که معمولاً استفاده یک نفر از دارایی‌ها و محصولات فکری مانع استفاده هم‌زمان دیگران از آن نخواهد شد (عسگری، ۱۳۸۸: ۸۳).

ویژگی اخلاقی دیگری می‌توان برای مالکیت معنوی در نظر گرفت و در صورت عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت می‌توان از ثمرات آن بهره برد، خصیصه‌ای است که از آن به انباشتگی^۱ تعبیر می‌شود. منظور از این ویژگی این است که بسیاری از ابداعات و نوآوری‌های جدید در حوزه مالکیت صنعتی مانند حق اختراع و طرح‌های صنعتی بر پایه اختراعات و نوآوری‌های قبلی خلق می‌شوند. به همین جهت در یک اختراع یا ابداع جدید، تمامی اختراعات و نوآوری‌های قبلی که از آن‌ها استفاده شده است، سهم هستند. به نوعی می‌توان گفت ابتکار و خلاقیت جدید حاصل مجموعه‌ای از تلاش‌های جدید و قدیم است. به همین جهت مالک ابداع یا اختراع جدید نمی‌تواند حق دائمی و بی‌نهایت نسبت به اختراع یا ابداع خود داشته باشد، زیرا حق دائمی مذکور می‌تواند به مانعی برای خلق ابداعات و اختراعات بعدی تبدیل شود. به همین دلیل حق انحصاری بهره‌برداری او از حیث مدت زمان اعتبار باید به زمان معینی محدود شود تا پس از انقضای مدت مذکور، تمامی افراد بتوانند از ابداع و اختراع وی که در واقع محصول تلاش‌های جمعی جامعه است، برای خلق ابتکارات و ابداعات جدید استفاده نمایند (عسگری، ۱۳۸۸: ۸۴).

۴-۱- اخلاق در مالکیت فکری و عضویت ایران در W.T.O

به لحاظ تاریخی باید گفت حمایت از حقوق مالکیت فکری از طریق واگذاری حق انحصاری بهره‌برداری تجاری و اقتصادی به صاحبان آن، یک سنت قدیمی است. نقل شده است که اولین پروانه‌ی اختراع در قرن پانزدهم میلادی در شهر ونیز ایتالیا که در آن زمان دولت مستقلی بود، به شخصی که دستگاه چاپ را اختراع کرده بود، اعطاء شد. به موجب این پروانه او می‌توانست انحصاراً اقدام به تولید دستگاه چاپ مذکور نماید (Kamil, 2003: 15). از قرن شانزدهم میلادی کشورهای انگلیس، آلمان، فرانسه و هلند دارای سیستم اعطای پروانه‌ی اختراع به مخترعان بودند، قانون انحصارات انگلستان در سال ۱۶۲۴ میلادی به تصویب رسید. در این قانون که اولین قانون راجع به واگذاری

پروانه اختراع در جهان بود، پیش‌بینی شده بود که برای دوره زمانی محدود، حق انحصاری به مخترعان داده شود. در سال ۱۷۱۰ میلادی نیز قانونی تحت عنوان «قانون آن‌ها»^۱ در کشور انگلیس به تصویب رسید که به موجب این قانون حق انحصاری چاپ کتاب برای مدت ۱۴ سال به نویسندگان کتاب واگذار می‌شد. تجربه کشور انگلیس راجع به حقوق انحصاری به مخترعان و مؤلفان باعث شد تا ایالات متحده آمریکا نیز از این تجربه استفاده کرده و در قانون اساسی خود به‌کنگره اختیار دهد تا قوانین را برای حمایت از حقوق مالکیت فکری تصویب نماید (Kamil, 2003: 18). از سوی دیگر، اصول و قواعد کلی حمایت از حقوق مالکیت فکری که در معاهدات بین‌المللی نظیر پیمان پاریس برای حمایت از حقوق مالکیت صنعتی (سال ۱۸۸۳) و پیمان برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری (سال ۱۸۸۶) و موافقت‌نامه مربوط به جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس) در سال ۱۹۹۴ پیش‌بینی شده است، به تمامی حاکی از اعطای حق انحصاری بهره‌برداری تجاری به صاحبان حقوق مالکیت فکری است.

حمایت حقوقی و قانونی از حقوق مالکیت فکری در ایران بر پایه حمایت از تولیدات داخلی، بهبود وضعیت اقتصادی، بومی‌سازی دانش و تجاری‌سازی آن، تکیه بر توانمندی‌های داخلی و حمایت از مخترعان و نیروهای خلاق در این زمینه می‌تواند استدلال‌هایی در راستای آثار عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت و پذیرش قواعد مربوط به حقوق مالکیت معنوی باشد که خود آثاری اخلاقی به شمار می‌روند. در همین راستا، بهبود فضای اخلاقی ناشی از مالکیت معنوی می‌تواند آثار متعددی در پی داشته باشد که به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

۴-۲- رویکرد نظام حقوقی ایران به حق انحصاری مالکیت فکری

طبق قوانین و اسناد حقوقی، اشخاصی که مالک یک اثر فکری می‌باشند برای بهره‌برداری از آن اثر، یک حق انحصاری دارند. برخی از قوانین مرتبط با این حق، شامل ماده ۳، ۵، ۱۵، ۱۶، ۲۳، ۲۸، ۳۱، ۴۰ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی، علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶ است (عسگری، ۱۳۸۸: ۱۱). طبق بند "الف" ماده ۱۵ همین قانون مصادیق بهره‌برداری از اختراع نیز مشخص گردیده است.

با توجه به مواد ۴۴ و ۴۵ و ۵۱ قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی می‌توان نتیجه گرفت که اجرای حقوق مالکیت فکری چه از طریق انعقاد قرارداد و واگذاری حق بهره‌برداری به اشخاص ثالث، با بهره‌برداری صاحبان حقوق مذکور، تماماً تحت کنترل نظارت مقررات مندرج در قانون اجرای اصل چهارم و چهارم قانون اساسی خواهد بود و صاحبان حقوق مالکیت فکری در مرحله‌ی اعمال و اجرای حقوق انحصاری بهره‌برداری از حقوق مذکور موظف‌اند مقررات مندرج در قانون اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی، به ویژه ماده ۵۱ آن را رعایت نمایند. با توجه به موارد فوق می‌توان گفت که حقوق رقابت ایران همانند حقوق رقابت اروپایی بر قراردادهای مربوط به حقوق مالکیت فکری و استفاده و اعمال حقوق مذکور نقش نظارتی خواهد داشت (نوروزی شمس، ۱۳۸۶: ۶۴). بنابراین در صورت

1. The status of Anne (1710).

بکارگیری این قوانین و قواعد حقوقی می‌توان از مزایای آن بهره برد که از نظر اخلاقی نوعی حمایت از حقوق شهروندان نیز محسوب می‌شود.

از نظر اخلاقی می‌توان استدلال کرد هدف سازمان جهانی مالکیت معنوی عبارت است از حفظ و افزایش حرمت مالکیت معنوی که حفظ و افزایش حرمت مالکیت معنوی در تمام جهان که به منظور حمایت از توسعه‌ی صنعتی و فرهنگی از طریق ایجاد انگیزه برای فعالیت‌های آفرینشی و تسهیل در انتقال فناوری و انتشار اثرات ادبی و هنری (نوروزی شمس، ۱۳۸۶: ۶۲). از این جهت در حیطه‌ی قوانین داخلی، موافقت‌نامه راجع به حقوق مالکیت معنوی مرتبط با تجارت یکی از موفقیت‌های بزرگ کشورهای صنعتی برای حمایت از حقوق مالکیت معنوی در چارچوب سازمان جهانی تجارت است. این موافقت‌نامه در بردارنده مقررات تفصیلی در بیان وظایف اعضای سازمان جهانی تجارت، در جهت رعایت و تضمین حق مالکیت معنوی در سرزمین خود است. ماده‌ی ۱ موافقت‌نامه فوق اعضا را مکلف به تضمین حقوق مالکیت معنوی نموده است. طبق ماده‌ی ۹ در رابطه با حق نسخه‌برداری کشورهای عضو باید به مواد ۱-۲۱ کنوانسیون برن عمل کنند. همچنین در رابطه با علایم تجاری موافقت‌نامه مزبور آزادی عمل بیشتری به اعضا داده و برخی از تعهدات کنوانسیون پاریس را در این رابطه مقرر داشته است (حیدری خالص، ۱۳۹۵: ۹۱). به طوری که در مورد علائم جغرافیایی، موافقت‌نامه ماده‌ی ۱۰ کنوانسیون پاریس را مطرح کرده است که طبق آن هرگونه استفاده از علائم جغرافیایی مثل محل ساخت برای رقابت نامشروع، ممنوع شده است. حق ثبت اختراعات، طرح‌های مدارک یکپارچه، حفاظت از اسرار تجاری و کنترل رویه‌های ضدرقابتی در امتیازات لیسانس‌های قراردادی از دیگر مواردی است که تحت حمایت موافقت‌نامه قرار گرفته است. با توجه به این که ایران به هیچ کدام از کنوانسیون‌های برن و پاریس ملحق نشده است، عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت به معنی تعهدات منعکس شده در موافقت‌نامه راجع به حقوق مالکیت معنوی است که در واقع تعهدات کنوانسیون برن و پاریس خواهد بود. بنابراین دولت ایران باید به طور جدی قوانین راجع به حمایت از حقوق مالکیت معنوی، به خصوص در رابطه با شناسایی حق مالکیت معنوی برای خارجیان را اصلاح کرده و مقررات متناسب با تعهدات مزبور تصویب کند. پیوستن به سازمان جهانی تجارت از این جهت در بردارنده منافع برای کشور ماست. هرچند در این میان نمی‌توان از آثار منفی آن نیز غفلت ورزید. بدین ترتیب، برای عضویت ایران در این سازمان اولاً، دولت جمهوری اسلامی ایران باید به یک جمع‌بندی برسد که الحاق به این سازمان در جهت منافع ایران است. با اندک تأملی به نظر می‌رسد دولت به چنین نتیجه‌ای رسیده باشد (بند ۶-۱ اهداف کلان کیفی خط‌مشی‌های اساسی و سیاست‌های کلی برنامه دوم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران نمونه‌ای از این جمع‌بندی است)، مرحله‌ی بعدی برداشتن قدم‌های عملی به وجود آوردن این مقدمات است که از دشوارترین مسائل مربوط به الحاق است که می‌بایست همکاری نزدیک با قوه‌ی مقننه، مجریه و شورای نگهبان وجود داشته باشد تا با اصلاح قوانین موجود و تصویب قوانین جدید مقدمات الحاق به این سازمان جهانی شود (حیدری خالص، ۱۳۹۵: ۹۶).

نتیجه گیری

آثار اخلاقی ناشی از ورود جمهوری اسلامی ایران به سازمان‌های بین‌المللی نظیر سازمان جهانی تجارت از جمله مواردی است که می‌تواند بیانگر پذیرش قواعد حقوق مالکیت فکری گردد که به انحای مختلفی در قوانین بین‌المللی و داخلی دیده می‌شود. بدین ترتیب گسترش این راهکارهای اجرایی و قانونی در حیطه حقوق مالکیت فکری خواهد توانست بر جنبه‌های اخلاقی این مسئله بیفزاید. از جمله این‌که: بر رقابت سالم اقتصادی در جامعه بیفزاید؛ ثبت علائم تجاری و جلوگیری از سوء استفاده از آنان را در دستور کار قرار دهد؛ از مخترعان در ابعاد حقوقی حمایت به عمل آورد. رویه‌های ضد رقابتی را در عرصه اقتصاد و تکنولوژیکی از بین ببرد. عرصه‌های علم، هنر و آفرینش را به عنوان موضوعاتی کلی برای شهروندان تحت‌لوی قوانین بین‌المللی در بیاورد که همگی از مصادیق توجه به اخلاق زیستی در جامعه به شمار می‌روند و می‌توانند بیانگر دفاع از حقوق شهروندی در جامعه باشند.

هرچند در قوانین مرتبط با مالکیت حقوق فکری تعریفی ارائه نشده است، ولی به نظر می‌رسد مصادیقی که در آن قوانین آمده از چنان شمول و جامعیتی برخوردار باشد که بتواند آثار و موضوعات مورد تردید را در بر گیرد و راهگشای صاحب‌نظران حقوقی باشد. اما چیزی که روشن است ارتباط تنگاتنگ این رشته با سایر علوم مانند اخلاق، جامعه‌شناسی و اقتصاد است که احتیاج به بررسی ابعاد و زوایای آن در سایر زمینه‌های علمی نیز وجود دارد. بنابراین لازم است که اندیشمندان حقوقی با همکاری عالمان سایر رشته‌ها خلأهای موجود را مورد کنکاش قرار داده تا در آخر بتواند در جهت پیشرفت جایگاه این رشته مثمر ثمر واقع گردد. به نظر می‌رسد گسترش و تعمیق بخشیدن به قوانین ثبت علائم تجاری و جلوگیری از تخلفات در این زمینه می‌تواند راهی برای بسط اخلاق تجارت در جامعه ایرانی باشد. آنچه از نتایج پژوهش حاضر به دست می‌آید این است که عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی تأثیر مثبتی خواهد داشت.

منابع

- احمدیان، علی. (۱۳۹۹). نقش حمایت از مالکیت فکری در توسعه اقتصادی با رویکرد قانون ایران، *قانون یار*، ۴ (۱۶)، ۷۲۷-۷۴۰.
- ادیبی، علی و حبیب‌زاده، توکل. (۱۳۹۷). آثار حقوقی پیوستن ایران به سازمان جهانی تجارت با تأکید بر موافقت‌نامه تریمز، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، ۲۱ (۸۲)، ۱۸۱-۲۰۳.
- ارسطو. (۱۳۸۳). *اخلاق نیکوماخوس*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- اکبریان، زهرا، اندرز، داوود و احمدزاده، ابوالفضل. (۱۳۹۴). آثار مورد حمایت در پیش‌نویس لایحه حمایت از حقوق ادبی و هنری ایران و کنوانسیون برن، *مجله مطالعات حقوقی*، ۱۰ (۱)، ۱-۳۶.
- بیگدلی، نرگس. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی حقوق مالکیت معنوی در سازمان جهانی تجارت و نظام جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه حقوق، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز.
- حکمت‌نیا، علی، مهدی، معلی. (۱۳۹۴). جایگاه مطالعات اخلاقی در نظام مالکیت فکری، *فصلنامه حقوق اسلامی*، ۴۵ (۱۲)، ۷-۳۶.

حیدری خالص، ابوالحسن. (۱۳۹۵). الحاق ایران به سازمان جهانی تجارت، سود یا ضرر، مطالعات آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری، ۲ (۲)، ۹۱-۹۷.

رضایی، حسن. (۱۳۸۴). چشم‌انداز پیوستن ایران به سازمان جهانی بازرگانی، *مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی*، ۱۹ (۲۱۷)، ۱۲۶-۱۳۵.

صادقی‌مقدم، محمدحسن، صادقی، محمد و امیری، حسین علی. (۱۳۹۱). الحاق به سازمان جهانی تجارت در حوزه مالکیت معنوی مشروعیت الزامات و موانع نظام حقوقی ایران، *مجله پژوهش‌نامه اندیشه‌های حقوقی*، ۱ (۳)، ۱۴۷-۱۷۳.

عسگری، بهاره. (۱۳۸۸). بررسی حقوق مالکیت فکری به عنوان یکی از موانع غیر تعرفه‌ای الحاق به سازمان جهانی تجارت، پایان‌نامه برای دریافت کارشناسی ارشد، گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی.

غزالی، ابوحامد محمد. (۱۳۸۱). *احیاء علوم‌الدین*، بیروت: انتشارات دارالحياء التراث العربی.

محمدی، شهریار. (۱۳۹۵). نوآوری‌های لایحه جامع مالکیت ادبی و هنری در خصوص مجریان در پرتو معاهدات واپس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شهید بهشتی.

نوروزی شمس، مشیت‌الله. (۱۳۸۶). رابطه حقوق مالکیت فکری و حقوق رقابت (با تأکید بر حقوق اتحادیه اروپایی و ایران)، رساله دکتری، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده حقوق.

References

- Parikh, A., Choy, C., Amy, M., Hala, M., Stalter, C. J. & Elizabeth, T. (2021). *2020 IP law year in review: Patents*. McDermott Will & Emery IP. <https://www.natlawreview.com/article/2020-ip-law-year-rev>.
- Fink, C. & Maskus, K. E. (2005). *Intellectual property and development: Lessons from recent economic research*. Washington, D.C.: World Bank; New York: Oxford University Press.
- Kamil, I. (2003). *Intellectual property - A power tool for economic growth*. Geneva: WIPO.
- Musouye., C. (1978). *Guid de la Convention Bern pour la protection des oeuvres*, Geneve: O.M.P.I.
- Sterling., J.A.L. (1998). *World copyright law*. London: Sweet & Maxwell.
- Vivant, M. (2003). *Les Grands Arrêts de La Propriété Intellectuelle*, France: Dalloz.
- WIPO. (2020). WIPO publication No. 450E/20, ISBN 978-92-805-3176-3.